

Türkiye'nin Dünya Bankası'na Üyelik Sürecinde Yaşanan Politika Değişiklikleri

Özlem Küçük¹

Özet

Bu makale, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını ilan ettiği ve Ödünç Verme ve Kiralama Yasası kapsamında ABD ve İngiltere'den hibe ve yardımlar almaya başladığı 1941'li yıllardan 11 Mart 1947 tarihinde Dünya Bankası'na üye olana kadar geçen sürede karma planlı ekonomiden liberal ekonomiye geçiş sürecini ve Dünya Bankası'na üyeliğini incelemektedir. İkinci Dünya Savaşı bitimine doğru 1944 yılında yapılandırılan Bretton Woods ikizleri (IBRD ve IMF), insan hakları, çoğulcu demokrasi, eşitlik ve özgürlük gibi siyasi kavramlarla klasik liberalizm üzerine yapılandırılmıştır. Böylelikle, Dünya Bankası ve IMF piyasa ekonomisi ve serbest ticaretin tüm ülke ekonomilerinin çıkarlarına uygun olduğu savını yaymak ve uygulamak üzere hareket etmişlerdir. ABD tarafından Ödünç alma ve Kiralama Yasası kapsamında Türkiye'ye hibe edilen uçaklar ile girişimcilik krizi, Almanya'ya krom satışımız hususunda ABD ile yaşanan restleşmeler, çoğulcu demokrasiye geçiş, dernek kurma yasasında yaşanan değişiklik, 1946 İvedili Sanayileşme Planı'nın rafa kaldırılması 1946 devalüasyonu, 1947 Yabancı Sermayeyi Teşvik düzenlemelerin başlangıcı gibi piyasa ekonomisine yönelik politika değişiklikleri söz konusudur. Böylece kamu mülkiyetine dayalı sanayileşme stratejisi devletçilikten, özel mülkiyet, özel müteşebbis ve yabancı yatırım teşvikine yönelik piyasa ekonomisine yönelen Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 11 Mart 1947'de Uluslararası Yeniden Yapılandırma ve İmar Bankası'na (IBRD) üye olmuştur.

Giriş

IBRD (Uluslararası Yeniden Yapılandırma ve İmar Bankası: 1960 yılında Dünya Bankası ismini alır), Bretton Woods Konferansı (1944) ile ABD ve İngiltere liderliğinde kurulan yenedünya düzenin iki uluslararası kuruluşun

1 Kocaeli Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü, ORCID: 0000-0002-7717-2439, ozlem.kucuk@kocaeli.edu.tr

biridir. II. Dünya Savaşı, esasen Avrupa kıtasında büyük bir tahribat üretirken, bölge devletleri bir kez daha büyük bir ekonomik ve sosyal felaketin içine sürüklenmiştir. Dünya Bankası'nın kuruluş misyonu savaş sonrası harap olan Bilhassa Batı Avrupa'nın yeniden inşasına ile az gelişmiş üye ülkelerin kalkınmasına yardımcı olmaktır. 1946 yılında Banka faaliyete geçtiğinde, fakir üye ülkelerin kalkınmasına yardımcı olmak ile ilgili hedefi süresiz olarak ertelenir. 1947'de Banka, yeniden yapılanma için gerekli hammadde ve makinelerin satın alınması için döviz (esas olarak dolar) şeklinde anlaşma yapılan ülkelerin ödemeler dengesini düzenlemek ve sübvans etmek için yaklaşık yarım milyar ABD doları tutarında kredi vermiştir (Alacevich, 2009, s.2; Amaral, Frantz, Rauber, da Silva ve Di Domenico, 2019, s.376).

Sanayileşen ve büyük üretim fazlasına sahip olan ABD, I. Dünya Savaşı sonrası Woodrow Wilson başkanlığında piyasa ekonomisine dayalı “yenidünya sistemi” kurarak barışçıl yollardan geniş pazarlara yayılmak üzere liberal enternasyonalizm idealini uygulamak istemiştir (Yalçın, 2013, s. 920-921). Dönemin şartlarında gerçekleştirilemeyen bu misyon, İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan montaj hattına dayalı üretim fazlası ile yeni pazarlara yayılmanın yolu olarak ABD'nin dış yardım politikaları (Ödünç Verme ve Kiralama Yasası, Marshall Planı, vb.) önemli görevleri yerine getirmiştir. Yabancı Sermaye Girişi, esasen İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin ürünüdür. Kökleri, ABD'nin savaş sırasında yıkılan ekonomilerini yeniden inşa edebilmeleri için Batı Avrupa ülkelerine milyarlarca dolar aktardığı Marshall Planı'nda aranmalıdır. Pek çok yönden devlet yardımı akışının başlangıcı olarak kabul edilen Marshall planı, Avrupa'nın endüstriyel toparlanmasında etkili olmuş ve o dönemde hızlı büyüme ve yeniden sanayileşmenin temelini atarak, itibar görmüştür (Yasmin, 2005: Kabir, 2020).

Başkan Harry S. Truman, 1949'daki Açılış Konuşması'nda (Inaugural Address), Amerikan dış politikası için yeni bir yön ilan etmiştir. Konuşmasının dördüncü maddesinde, dünyanın az gelişmiş bölgelerine musallat olan ekonomik geri kalmışlığı ve siyasi istikrarsızlığı düzeltmek üzere “gözüpek yeni bir program” uygulandığını ilan etmiştir. Truman'ın “yabancı kâr için sömürü” olarak tanımladığı “eski emperyalizm”in, küresel refah ve istikrarı güçlendirmenin bir aracı olarak yabancı yerli üretim yeteneklerini geliştirmek üzere tasarlanmış yapıcı bir projeye değiştirilmesi için yenilikçi bir politika çağrısında bulunmuştur. Özel yatırımı kolaylaştırmanın yanı sıra, Dördüncü Nokta'nın can alıcı kısmı, alıcı ülkelerin hibeler veya krediler için ulus üstü kuruluşlara başvurmasına da izin verilmesidir (Macekura, 2021, ss.127 ve 160).

DB ve IMF, politikalarını etkilemenin bir yolu olarak Devletlere sistematik olarak borç vermiştir. Dış borçlanma, borçluları sisteme tabi kılmak için bir araç olarak kullanılırken, günümüzde de bu durum devam etmektedir (Toussaint, 2020). 1962’de Dünya Bankası kredi politikaları değişmeye başlamıştır (Dorn ve Ghodsee, 2021, s.373). IDA (International Development Association) 1960 yılında kurulmuştur. IDA kredileri çok uzun vadeli (40 yıla kadar) ve fakir ülkelere hibeler ise büyük bir paya sahiptir (Gilbert, Powell ve Vines. 1999, s.F598). II. Dünya Savaşı sonrası sömürge kolonilerinden çekilmeler sonrası birçok yeni bağımsız ülke ortaya çıkarken, kalkınma ekonomisi ekonominin yeni bir alt dalı olarak ortaya çıkmıştır (Nielsen, 2011, s.5).

Dünya Bankası’na göre, piyasa ekonomisinde daha yüksek endüstriyel üretkenlik sağlanarak, ekonomik büyüme tetiklenirken yaşam standartları artmaktadır. Bununla birlikte, dünya genelinde gelişmekte olan ülkelerin endüstriyel olarak “uçmalarına” Banka’nın yardım etmedeki rolü konusunda Banka içinde çekişmeli bir tartışma sürmektedir (Shakya, 2011, s.30). Günümüzde girişimciliğin ekonomik kalkınma için vazgeçilmez olduğu genel olarak kabul görmektedir. En azından bu, ekonomik kalkınma sürecinde girişimciliğin önemine ilişkin iddiaların bol olduğu girişimcilik ve işletme yönetimi disiplinlerinde böyledir. Girişimciliğin ekonomik büyümenin motoru olduğu ve bir ekonomideki girişimci sayısının artmasının ekonomik büyümeyi de olumlu etkileyeceği gibi çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Nitekim girişimcilik, istihdam, yenilik ve refah yoluyla ekonomik kalkınma için önemli bir mekanizma olarak kabul edilmektedir (Naudé, 2010, s.2).

Ancak modernleşme ve kalkınma dışı açılmadan gerçekleşebilir görünmemektedir. Küçük (2021)’e göre, 1978’de Dünya Bankası aracılığıyla dışı açık ekonomiye geçen Çin, büyük bir değişim geçirmiştir. Genellikle ABD kökenli yabancı doğrudan yatırımların hızla büyüdüğü Çin’de uzun süreli ve doğrusal bir ekonomik büyümenin yanı sıra, tüketim artmış, halk zenginleşmiş, teknoloji üstünlüğü politikası benimsenmiş ve Çin dünyanın ikinci büyük ekonomisi konumuna yükselmiştir. Zamanın Çin devlet başkanı Deng Xiaoping, Dünya Bankası başkanı Robert McNamara ile 1980’de ki görüşmesinde Çin’in modernleşmek istediği, bunu Dünya Bankası yardımı olmaksızın da başarabileceğini ancak Dünya Bankası’ndan yardım alarak daha hızlı modernleşmek ve kalkınmak istediklerini ifade etmiştir (Küçük, 2021, s.27).

Bağımsızlık akımının yayıldığı ve SSCB tarafından desteklendiği iki kutuplu dünya döneminde koloni olmaktan kurtulan ve siyasal bağımsızlığını kazanan ülkelerin yol ayrımında Dünya Bankası çok önemli bir rol oynamıştır.

Bu süreçte tüm geçiş ekonomileri, IMF, Dünya Bankası ve çeşitli merkez bankalarından gönderilen yabancı uzmanlar tarafından sağlanan dış teknik yardımlardan ve kredilerden yararlanmışlardır. Komünist dönem boyunca, devlet bankaları idari olarak mali kaynaklarını devlet teşebbüsleri tarafından siyasi olarak seçilmiş görev ve projelere kanalize ederek, özel yatırımcı ve yabancı yatırımları kontrol altında tutmuşlardır. Diğer yandan gelişmekteki ülkelerdeki kalkınma politikalarını ve özel girişimin gelişimini etkileyen Dünya Bankası, ithal ikameci dönemde dahi gelişmekte olan ülkelerde yerli ve yabancı sermayenin entegrasyonu için çaba göstermiştir (Roaf, Atoyan, Joshi ve Krogulski, 2014, s.41).

Tanzanya 1961 yılında İngiliz sömürgesinden kurtulmuş bir ülkedir. 1959'un ortalarında, Tanganika ve Birleşik Krallık hükümetlerinin ("Birleşmiş Milletler Vesayet altındaki idari otorite" olarak) daveti üzerine Dünya Bankası, gelecekteki kalkınma için mevcut kaynakları değerlendirmek üzere bir ekonomik araştırma heyetini ülkeye göndermiştir. Dünya Bankası tarafından hazırlanan rapor, bu tür bir gelişmeyi ilerletmek ve pratik önlemler için tavsiyelerde bulunmak, bu tavsiyelerin mali sonuçlarını ifade etmek üzere 1961 yılında yayımlanmıştır (Holtom, 2005).

Bu makale, 1941 ve 1948 yılları arasında, Türkiye'nin piyasa ekonomisi ve demokrasi açılımı, devlet eliyle kalkınmadan, özel sektöre yönelimi ile Dünya Bankası'na üye olmadan önceki politik ve ekonomik koşullardaki güç ilişkilerini ve siyasi ve hukuki düzenlemeler ile dış politikası incelemektedir.

1. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye ABD İlişkileri

Almanya'nın koşulsuz teslimiyeti kabul ettiği ateşkes anlaşmasından üç gün sonra Başkan Harry S.Truman, Sovyetler Birliği'ne verilen ödünç verme-kiralama yardımında ciddi bir kesinti emri verdi. Ertesi gün, direktifi şevkle uygulayan sivil ve askeri yetkililer, limandaki yüklemeleri durdurdu ve hatta denizde Rusya'ya giden birkaç gemiyi bile geri çağırdı. Truman'ın emri doğal olarak Sovyetlerde yüksek sesli protestolara neden oldu. Joseph Stalin, ödünç verme-kiralamanın azaltılmasını, ABD'nin ekonomik baskı yoluyla zorla siyasi tavizler koparma girişimi olarak yorumlamıştır. Nitekim 1943 yılı Adana görüşmelerinde İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Saraçoğlu ile yapmış olduğu konuşma kayıtlarında, *Rusya'nın kayıplarının karşılanacağı ABD'nin ve Büyük Britanya'nın Rusya'ya verebileceği çok şeyin olduğu ve Rusya ile yirmi yıllık ekonomik anlaşma yapacakları* hususunda ifadeler bulunmaktadır (Herring, 1969: Öztoprak, 2000).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ABD'nin korunmasında ehemmiyet gördüğü ülkelere 11 Mart 1941 tarihinde ABD Kongresi'nin kabul ettiği

Ödünç Verme ve Kiralama Yasası ile tüm savaş malzemelerinin satışına, kiralanmasına, devrine, ödünç verilmesine, takasına ya da hibe edilmesine dair ABD Başkanına yetki veriyordu. Esas olarak, Ödünç Verme ve Kiralama Yasası ABD'nin dış politika hedeflerine uygun şekilde yönetilmiştir. Şöyle ki, Ödünç Verme ve Kiralama Yasası, Meksika'nın 1920'ler ve 1930'larda havacılık gelişimini engelleyen maddi engellerin üstesinden gelmesine yardımcı olan ABD ile savaş zamanı ittifakıydı. Bu programla sağlanan ekipman, eğitim, para ve havacılığın sosyo-tekniki Meksika'nın havacılık ağını güncellemesini sağlayarak turizmin genişlemesine katkıda bulunmuştur (Soland, 2019). Benzer şekilde, ABD, Suudi Arabistan'ı 1943 yılında Ödünç Verme ve Kiralama Yasası kapsamına almıştır. İkinci Dünya Savaşı bitiminde, Suudi Arabistan'ın doğusundaki Dhahran'da Basra Körfezi kıyısında ve Suudi petrol yataklarının merkezinde bir Amerikan hava üssü inşa etmiştir. Böylece İkinci Dünya Savaşı ABD için Ortadoğu'da yeni bir rol ve strateji geliştirmesi için büyük bir fırsat sağlamıştır. Basra Körfezi Komutanlığı, İran üzerinden Rusya'ya Ödünç Verme ve Kiralama ikmal yolunu kurmuştur. Daha sonra Mısır ve Suudi Arabistan'da Amerikan hava üsleri kurulmuştur (Madadi, 1970; Gause, 2010).

İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye Cumhuriyeti devleti, akılcı bir tarafsızlık politikası yürütmüştür. Bu dönem Türkiye için hem siyasi hem de ekonomik bazı sonuçlara neden olmuştur. En önemli siyasi sonuçlardan birisi ABD ile Türkiye yakınlaşmasıdır. Cumhuriyetin kuruluşun ilk evresinde kurulmuş olan krom fabrikaları, savaş yıllarında Almanya'ya krom satarak cari fazla elde etmemizi sağlarken, ekonomik çıkarlarını siyasi hedefleri için ön plana çıkararak ABD için sorun olmuş, Türkiye Milletler Cemiyeti'nden çıkarılmıştır. Diğer yandan İngiltere aracılığıyla Türkiye'ye Ödünç Verme ve Kiralama Yasası çerçevesinde ABD malları ulaşmıştır. Ödünç Verme ve Kiralama kapsamında ABD menşeli 24 adet PP-40D Kitty Hawk savaş uçağı İngiltere'den 57 bombardıman uçağı ile 72 adet Martin Baltimore-187 bombardıman uçağı satın alınmıştır. Gerek satın alınan gerekse hibe edilen bu uçaklarla yerli uçak alımları durma noktasına gelirken yerli üretim kesintiye uğramıştır. CHP içinde savaş uçağı satın almanın üretmekten daha kolay ve kârlı olduğuna dair söylentiler yükselirken yerli uçak üretimi savaş sonrası tamamen tasfiye edilmiştir. Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye'ye yapılan 100 milyon dolarlık askeri yardım kapsamında büyük çoğunluğu savaş kalıntısı silahlar ile ufak bir kısmı modern askeri teçhizat ve silahlar gönderilmiştir. Ancak, bu askeri malzemenin bakım ve onarım masraflarını bir hayli yüksek tutan ABD, Türkiye'yi yeni bir Pazar olarak konumlandırmıştır (Bocutoğlu ve Dinçaslan, 2014; Kaynar ve Kaynar, 2018).

Türkiye 26 Haziran 1941'de tarafsızlığını ilan etmiştir. Ancak, 1942 yılının sonuna kadar Moskova'nın asıl kaygısı, Türkleri kendilerine çekmeye ikna etmek değil, Almanların tarafında savaşa girmelerini engellemek olmuştur. Nitekim Stalin Türkiye tarafsızlığını ilan ettikten kısa bir süre sonra, Ermeni ve Azerbaycan Komünist Partilerinin liderlerine 'cepheden çok uzaktasınız ama bölgeniz bizden daha az tehlikeli değil' mesajını göndermiştir. 1943'ün başlarında Stalingrad'da Sovyet zaferiyle, Mihver Devletleri ile bir Türk ittifakı tehlikesi geçmiştir. Nitekim Moskova, Türkiye'nin Müttefiklerin yanında savaşa girme ihtimalini yeniden gözden geçirmiştir. 30–31 Ocak Adana Konferansı'nın ardından Churchill, Stalin'e Türk liderlerle yaptığı görüşmelerin kendisini Türkiye'nin 1943 bitmeden savaşa gireceği hususunda ikna ettiğini bildirmiş ve Stalin'den Ankara'ya karşı bazı dostane jestler yapmayı düşünmesini istemiştir. Türkiye, Stalingrad zaferi sonrası, Batı'ya yaklaşırken, savaşa girmekten kaçınınca, Stalin'i kızdırmıştır. Ekim 1943'te Moskova Dışişleri Bakanları Konferansı'nda Sovyetler, Türkiye'nin yılsonundan önce Mihver'e karşı savaşa girmesi önerisini sunmuştur. Stalin, Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı Anthony Eden'a şunları söylemiştir: "Gelecek yıl Türkiye'nin savaşa katılmasına gerek kalmayacak. Şu anda Türkiye'nin tarafsızlığı... Balkan kanadını koruyarak Hitler'e yardım ediyor. Türkiye bu yıl savaşa girerse, Almanlar yeterli rezervleri olmadığı için karşı koyamazlar. Türkiye barış konferansına katılmak istiyor ve iddiaları var. Barış konferansına katılmayı hak etmesi için zafere katkıda bulunması gerekiyor" (Roberts, 2011).

Nitekim İkinci Dünya Savaşı bitimine doğru Türkiye Sovyet Rusya arasında yaşanan gerilim de ABD ile yakınlaşma nedenleri arasında görülebilir. Şubat 1945'te gerçekleşen Yalta Konferansı'nda Stalin-Roosevelt görüşmesi Montrö Boğazlar Anlaşması'nın (1936 yılının Temmuz ayında imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi 1956 yılında sona erecekti), yenilenmesine ilişkin Stalin'in talebine Roosevelt'in yumuşak yaklaşımı sonrası Sovyetler Birliği'nin, gerek boğazlar üzerinde gerekse toprak talepleriyle Türkiye'ye baskı uygulamaya başlamıştır. Zira Sovyetler Birliği'nden 19 Mart 1945'de gelen nota (17.12.1925 tarihli Türk-Sovyet Anlaşması'nın feshi) gerilim unsuru olmazken akabinde Nisan'ın başında Türkiye tarafından Sovyetlerin Ankara Büyükelçisi'ne Dostluk Anlaşması'nın yerine yeni bir düzenleme ihtiyacı olduğunu ve Sovyetlerden gelebilecek yeni tekliflere açık olduğunu deklere edilmiştir. Daha sonra Haziran başındaki Molotov ve Selim Sarper görüşmesi Boğazların yönetiminde Sovyetlerin hak iddiası ile toprak talebi iddiasını gündeme getirmiştir. Bu durum güvenlik endişesi üretirken Türkiye ABD'ye yakınlaşarak Batı bloğuna katılmak üzere politika düzenlemelerine gitmiştir. 7 Haziran 1945'te Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talebi

ve Boğazların yönetiminde hak talebi Selim Sarper'e sözlü nota şeklinde iletilmiştir. Sovyet talepleri, Türkiye'de toprak bütünlüğü ve güvenlik endişelerinin artmasına neden oldu. Birinci Dünya Savaşı'nda kaybedilen topraklar nedeniyle güvenli ittifak ve toprak bütünlüğü ilkesi doğrultusunda hareket eden Türkiye Cumhuriyeti Devleti yöneticileri bilhassa 1943 Stalingrad muharebesi sonrası tarafsızlık politikasından uzaklaşarak Batı'ya yakınlaşmıştır. Bu endişeler kısılcındaki Türkiye, ABD liderliğindeki Batı bloğuna katılma politikalarını hızlandırmıştır (Dokuyan, 2013; Ataç, 2017).

2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Tarihi Gelişmeler ve Türkiye

İkinci Dünya Savaşı bitiminin Yalta Konferansı'nın hemen ardından savaş sonrası karar ve paylaşım mekanizmalarından biri olan Potsdam Konferansı'nda ani ölümü nedeniyle F.D.Roosevelt yoktu yerini H.Truman almıştı. Truman'ın konferans sonuna doğru Stalin'in kulağına atom bombasını denediklerini ve başarılı olduklarını söylemesi ile ABD-SSCB ilişkileri yeni bir evreye girmiştir. ABD bir ay bile geçmeden Hiroşima ve Nagasaki'ye atom bombası atmıştır. Potsdam konferansı sonrası ABD, Türkiye'den Sovyetlerin toprak ve boğazların tekrar müzakere edilmesine karşı tepkisiz tavrını bırakmıştır. Aynı zamanda Türkiye'nin San Francisco Konferansı'na katılımı ve çok partili rejime geçiş sinyalleri, 1946 da ABD tarafından Missouri savaş gemisiyle Washington Büyükelçisi Mühir Ertegün'ün cenazesinin İstanbul'a getirilmesi, 1947'de Truman Doktrinin ilan edilmesi ve Türkiye'ye silah yardımı, 1948 Marshall yardımı, Marshall yardımı karşılığında Türkiye'den talepler, CHP'den yeni iktisadi anlayış söylemleri ve diğer gelişmeler Türkiye'nin Dünya Bankası'na üyelik sürecinde yürüttüğü politiklardır.

2.1. Türkiye'nin San Francisco Konferansı'na Katılımı

Türkiye'nin yeraltı kaynaklarını, değerlendirmek, denetlemek ve işletmek üzere Atatürk'ün emriyle 1935 yılında kurulan Etibank, kömür, demir, krom, bor gibi değerli madenlerin işletilmesi için önemli girişimlere imza atmıştır. Krom tesisleri kurulan ve krom üretimi artan Türkiye, savaş döneminde Almanya'ya krom satışından vazgeçmek istememiştir, Müttefikler İngiltere başta olmak üzere Türkiye'den krom satın alınmaması için ellerinden geleni yapmıştır. İngiltere ile yapılan 8 Ocak 1940 tarihli ticari antlaşma gereği, İngiltere Türkiye'den kurutulmuş meyve ile iki yıl içinde 50.000 ton krom alacakken, taahhüt ettiği kromu satın almamıştır. Birleşik Krallık ve ABD Türkiye'nin Almanya'ya krom ihracatını engellemeye yönelik bir diplomasi yürütmüşler ve krom satışının durdurulması için Türkiye'ye nota göndermişlerdir. Türkiye'nin Almanya'ya krom satarak, tarafsızlık politikasını zedelediği yönünde ifadeler ile Müttefik Devletler tarafından kurulacak olan

Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na katılımı zorlaştıracığı şeklindeki açıklamalar, Türkiye'nin ihracatında çok kritik bir yere sahip olan kromun Almanya'ya ihracatının durdurulmasına, 23 Şubat 1945 tarihinde ise sırf San Fransisco Konferansı'na katılabilmek için Almanya'ya kâğıt üzerinde savaş ilan etmesine neden olmuştur. Böylelikle, Türkiye, dış ticaretinde önemli bir gelir kalemi olan kromun en önemli müşterisi Almanya'ya satışını durdurmak zorunda kalarak, ekonomik politikasında önemli bir değişiklik yapmıştır (Temizer ve Özkan, 2013).

Stalin'in, Müttefiklerin tarafında Türkiye'nin savaşa girmesi hususunda ısrarı ile Montrö Anlaşmasını ve boğazları gündemde tutması, tüm bu baskı unsurları Türkiye'nin Batı'ya yönelmesinde etkili olmuştur. 26.04.1945 tarihinde San Francisco Konferansı toplanmıştır. Kurulacağı Birleşik Krallık Başkını Winston Churchill tarafından bildirilen Birleşmiş Milletler Teşkilatı, bu konferansta son şeklini almıştır. Türkiye, konferansa Hasan Saka başkanlığında 18 müşavir ve iki delege ile katılmıştır (Şatıroğlu, 2012).

Nitekim İkinci Dünya Savaşı yıllarında silahlı tarafsızlık politikası sürdüren ve her an bir savaş tehlikesine karşı temkinli bir duruş sergileyen Türk devleti, uyguladığı sıkı ekonomik tedbirler nedeniyle birçok eleştiri almıştı. Diğer yandan, savaşın kazanılmasında çok önemli bir rolü olan Sovyetler Birliği, bilhassa Potsdam Konferansı esnasında atom bombanın test edildiği ve başarılı olduğunun bildirilmesi ile kendi atom bombasını yapmak için atağı geçmişti. İkinci Dünya Savaşı'nın kesin kazananı ABD ise, özgürlüklerin ülkesi, barış ve demokrasinin çiçek açtığı yegâne ülke olarak şanına şan katmışken, diğer yandan üretilen sözde özgür dünyada tek partili iktidarlara ve baskıcı rejimlere yer olamazdı. Tüm bu gelişmeler CHP hükümetinin çok partili sisteme geçişi hızlandırması için oluşagelen tarihsel süreci (Sancaktar, 2012),

2.2. ABD'nin Missouri Savaş Gemisini İstanbul'a Göndermesi

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, yeni Sovyet Hükümeti ile genç Türkiye Cumhuriyeti'nin batılı güçlere karşı mücadelesi, 1920'den itibaren iki ülkeyi yakın işbirliğine götürmüştür. Ancak bu 'koşulların geliştirdiği dostluk' fikir ayrılıkları ve sürtüşmeden bağımsız değildir. 24 Haziran 1923'te Lozan'da imzalanan Boğazlar Sözleşmesi'nden Moskova memnun olmamıştır. Bu sözleşmeye göre, Boğaz'ın seyrüseferini denetlemek üzere uluslararası bir komisyon kurulacak ve Boğazlar Bölgesi askerden arındırılacaktı. Daha sonra, iki hükümet Aralık 1925'te bir dostluk ve tarafsızlık antlaşması imzaladı. 1934'te İngiliz-Türk ilişkileri düzelerken, Sovyetler Akdeniz'de

büyüyen İtalyan tehdidi bahanesiyle ilk kez Boğazlar'da üs edinme taleplerini gayri resmi olarak gündeme getirmiştir. Türkiye olası Sovyet tehlikesini bu dönemde fark etmeye başlamış Batı ile özellikle de İngiltere ile yakınlaşmaya daha fazla önem vermiştir. Sovyetler ile imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması, 1935'te Kasım 1945'e kadar on yıl daha uzatılmış, daha sonra altı ay önceden niyet bildirimine tabi olarak yenilenmesi yâda yürürlükten kaldırmak üzere otomatik olarak iki yıllık sürelerle uzatılmıştır (Bilgin ve Morewood, 2004).

ABD-Türkiye arasındaki diyalog, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin temkinli yaklaştığı bir konudur.

Zira Birinci Dünya Savaşı bitimine doğru ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından ilan edilen on dört maddeden oluşan Wilson İlkeleri, savaş sonrası kurulacak yenedünya düzeni için direktiflerden oluşmaktadır. Bu öndört ilke arasında en mühimi gerek Rus gerekse Büyük Britanya ve diğer imparatorlukların içerisinde yer alan halklara yaşadıkları topraklarda özgür gelişebilme ve kendini yönetme imkânının verilmesi yönünde ifadelere yer vermiştir. Bu madde esasen istinaden, evvelden Osmanlı topraklarında kurulan Protestan kiliselerinde, eğitim hanelerde, yetimhanelerde, fazlasıyla yayılan Ermeni milliyetçiliğinin hakarete geçirilmesi anlamına gelmekteydi. Böylece Wilson, kendi çıkarlarının hizmet edecek Kürt ve Ermeni devletlerinin kurulabilmesi için Anadolu'nun işgalini görmezden gelmiştir (Akgün, 2015).

Nitekim Türk-Amerikan diplomatik ilişkileri, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve hemen sonrasında, 1927'de bağlar yeniden kurulana kadar on yıllık bir araya sahne olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu Amerikan Büyükelçisi Abraham Elkus'un 1917 yılında ayrılığından sonra, 1927 yılında Türkiye Amerikan Büyükelçisi olarak Joseph Grew atanmıştır. Büyükelçi Grew, Türkiye Cumhuriyeti'nde köklü bir değişim olduğunu keşfetti. Bu önemli dönüşüm, kapsamlı siyasi, sosyal ve ekonomik reformlarla Mustafa Kemal'in ilerici, laik ve milliyetçi yolu ile 1927'den 1944'e kadar olan dönemde, iki büyükelçi Türkiye'yi Amerika Birleşik Devletleri'ni ustaca temsil etmiştir. Ahmet Muhtar (1927-34), diplomatik bağların yeniden kurulmasından sonra ABD'nin ilk Türk Büyükelçisi olarak, yoğun Türk karşıtı kampanyalara cevap vermek zorunda kalmıştır. Türk Dışişleri'nden emekli olunca yerine Mehmet Münir Erteğün (1934-44) geçti. Bu diplomatların her ikisi de Türklere karşı önyargıları ortadan kaldırmak için aktif olarak çalışmıştır. Büyükelçi Erteğün, Türk-Amerikan ilişkilerine sadece yaşamı boyunca değil, vefatından sonra da yoğun bir şekilde hizmet etmiştir (Yılmaz, 2006).

1944 yılında vefat eden Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Mehmet Münir Erteğün'ün yaklaşık 2 yıl sonra ABD'nin en büyük savaş gemisi Missouri ile İstanbul'a getirilişi Türkiye-ABD ilişkilerinde önemli bir kilometre taşıdır. Missouri savaş gemisinin Türkiye'ye getirilişine ilişkin Türk basınında övgülü ve heyecanlı açıklamalar yer almıştır. Merhum Büyükelçi Erteğün'ü öven ve Missouri'nin gelişinin heyecanını yansıtan yazılar yaklaşık bir hafta boyunca kapak haberi olmuştur. Aynı zamanda, haberlerde ABD'nin ne kadar güçlü ve kudretli bir ülke olduğunu, hürriyet ve eşitlik getirdiğini, barış içinde eşit haklara sahip ülkelerin yer aldığı adil bir dünya düzeni kurmak istediğini, hürriyet, hak ve adaletin temsilcisi olduğunu ifade edilmiştir. Bu ziyaret o kadar önemsenmiştir ki, Tekel Missouri zırhlısı ile iki ülke bayraklarının yer aldığı 'Missouri' adlı 30.000 paket anma sigarasını ABD'li ziyaretçiler için üretmiştir. Kız Kulesi bile bir 'Welcome Missouri' afişleriyle süslenmiştir. Missouri zırhlısının boğazdan geçişi şölene dönüşmüş Çanakkale boğazından itibaren gemiyi on binlerce kişi seyretmiş ve tezahürat yapmıştır. Missouri gemisini görmek isteyen Türk Vatandaşlara bir uyarı levhası hazırlanarak ziyaret sırasında mihmandarın tüm talimatlarına uyulması ve geminin arka kısmındaki ABD bayrağına, ayak basar basmaz selam verilmesi istenmiştir. Geminin gelişi nedeniyle İstanbul Belediyesi de Karaköy'den itibaren Beşiktaş'a kadar tüm evleri aynı renge boyattırıştır. Diğer yandan Sovyetler Birliği, ABD'nin Missouri zırhlısı ile boğaza gelmesini İkinci Dünya Savaşı sonrası İran'dan çekilmekte yavaş davranması nedeniyle bir gözdağı olarak algılamıştır (Güler, 2004).

2.3. Devletçilikten Karma Ekonomiye Geçiş Sinyali Olarak 1946 Devalüasyonu, Nedeni, Ekonomik Etkileri

İkinci Dünya Savaşı başlangıcından kısa bir süre sonra Türkiye'nin ithalatında yaşanan sıkıntılar nedeniyle Mayıs 1941'de özel takas, kliring ve serbest döviz olmak üzere değişik ödeme sistemlerine ilişkin ayrıntılı bir dış ticaret kararnamesi yürürlüğe girmiştir. Refik Saydam hükümeti, merkezîyetçi ve devletçi bir politika izlemiş, ardından gelen Şükrü Saraçoğlu hükümeti ise piyasa ekonomisine yönelmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonlarına doğru, bir daha ekonomilerin dışa kapanmayacağı, istikrarlı ve liberal bir dünya düzeni için çalışmalar başlamıştır. Mihver devletlerinin özellikle Almanya'nın yenilgisi sonrası dünya siyasetinde ABD liderliğinde yeni düzen kurulmuş ve Türkiye'nin yönü de bu tarafa çevrilmiştir. 7 Mayıs 1946'da savaş sırasında ABD tarafından Ödünç Verme ve Kiralama Yasası kapsamında Türkiye'ye gönderilen yardımlara ilişkin borçları bir anlaşma ile silinirken, Türkiye yeni ekonomik sisteminin bir parçası olacağına ve gümrük tarifeleri ve kısıtlamalarında hafifletmeye gideceğini bildirmiştir. Savaş sırasında aldığı

yardımlardan dolayı borçları silinen tek ülke Türkiye olmasa da, Sovyetler ile yaşanan gerginlik nedeniyle savaş ihmaline karşın İkinci Dünya Savaşı'nda dış ticaret fazlası ve altın-döviz rezervleri kullanılmak istenmediğinden ABD'den kredi talebinde bulunulmuş. Devalüasyondan bir ay sonra 50 milyon dolarlık bir kredi alınmıştır (Tuna, 2007).

1930'da başlayan devlet öncülüğünde sanayileşme stratejisi devletçiliğin yerini İkinci Dünya Savaşı bitiminde ABD liderliğinde Bretton Woods'da yapılan yeni dünya düzenine dahil olmak üzere liberalleşme ve entegrasyon stratejisine ağırlık veren yeni bir ekonomik politika almıştır. Nitekim savaş sonrası Sovyetler Birliği ve ABD arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin son bulması, ABD'nin komünizmin yayılmasına engel olmak istemesi üzerine soğuk savaşın başlaması ve Türkiye'nin Batı bloğunda yerini alması gelişmeler arasındadır. Böylece Türkiye için ulaşım ve iletişim ağlarının gelişimine paralel bir odaklanma ile tarımsal ihracat temelinde dünya pazarına açılmak yeni strateji olarak konumlandırılmıştır (Öniş ve Şenses, 2007).

2.4. 1946 İvedili Kalkınma Planının Uygulamadan kaldırılması ve 1946 tarihli Cemiyetler Kanununda yeni Düzenleme

22 Haziran 1941 yılında Almanya Sovyetler Birliği'ne 1939 yılında karşılıklı saldırmazlık anlaşması yapmış olmalarına rağmen aniden tek taraflı saldırı. Türkiye'nin bir nebze de olsa rahat bir nefes almasını sağlayan olayın üzerinden birkaç gün geçtikten sonra Türkiye tarafsızlığını beyan etti ve hızlı bir şekilde sanayileşme politikası gereği olarak İvedili Sanayi Planı'nın hazırlanması için İsmet İnönü hükümete talimat verdi. İvedili Sanayi Planı, çok kapsamlı büyük bir sanayileşme hamlesi ile işçi sınıfının oluşturulmasını öngörmekteydi. Meydana gelecek işçi sınıfı Cumhuriyet'in ideolojisine ve yaşam tarzına uygun olması, gelir dağılımı ve sınıfsal farkların azaltılması istenmekteydi. 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kurulması C.H.P.'nin karşısına güçlü bir rakip çıkmasına sebep olmuştu. Devalüasyon ve Seçimler sonrası Recep Peker hükümeti Bretton Woods kuruluşlarına üye olabilmek için önkoşulları sağlamak, yabancı para cinsinden kredi alabilmek için İvedili Sanayi Planından Türkiye'nin vazgeçmesi gerektiğini düşünmüş ve uygulamıştır (Tekeli ve İlkin, 1974).

1944 yılının Temmuz ayında düzenlenen Bretton Woods Konferansı'na katılan 44 ülkeden birisi olan Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulacak yenedünya düzeninde yerine almak için bilhassa 1946 yılının Ocak ayında kurulan Demokrat Parti'nin sıkı rekabeti de birleşince devletçi ekonomide gevşemeye yönelik politikalar uygulamaya koymuştur. En genel düzeyde, dış yardım kavramı bağışçıların sahip olduğu veya kontrol ettiği, tahsisi

amaç ve çıkarlarına göre değişebilen maddi mal veya hizmetlerden oluşan bir politikadır. Ünlü Amerikalı antropolog Marshall Sahlins tarafından geliştirilen genel kaynak tahsisi tipolojisine göre, toplumunda temel olarak üç tür kaynak tahsisi vardır: ekonomik mübadele, yeniden dağıtım ve bağış. Sahlins'in mevcut dış yardım uygulamasında bağış konusuna bakıldığında genellikle dış yardım olarak adlandırılan şeylerin çoğunun bir ülkeden diğerine, çoğunlukla karşılıksız olan hediyeler olduğu görülür. Dış yardımın ortaya çıkması, bağış yapan ile alan arasında temel bir maddi eşitsizliktir: birinin verecek kaynakları varken diğerinin yoksunluğudur. Politik gerçekçiler için, donör ve alıcı arasındaki maddi eşitsizlik, Soğuk Savaş sırasında stratejik yeteneklerin iki kutuplu dağılımı tarafından belirlenen daha geniş bir politik hiyerarşiye gömülüdür (Tekeli ve İlkin, 1974; Tomohisa Hattori, 2001).

16.06.1938 tarihli 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu, 05.06.1946 tarihli 4919 sayılı kanunla değişmiş ve dernek kurmada tekrar özgürlükler sağlanırken, sınıf esaslı cemiyet kurma yasağı kaldırılmıştır. Böylelikle, hızla işçi sendikaları kurulur. Kurulan sendikalar, bir yandan savaş boyunca uygulanan ekonomi politikalarına tepki gösterirken diğer yandan sosyalist partilerin örgütlendiği işkolları ve alanlarda yoğunlaşmıştır. Ancak ABD ile yaşanan yakınlaşma neticesinde, işçi sendikalarının Marksizm yâda komünizme kayabileceği düşüncesi oluşmuş ve ABD'nin uyguladığı ılımlı sendikacılık politikası doğrultusunda 1947 yılında 5018 sayılı kanunla sendikaların milli menfaatlere aykırı faaliyetlerde bulunması ve siyasetle uğraşmaları yasaklanmıştır (Yavuz, 2016; Akın, 2011).

3. Bretton Woods Sonrası Ulusal Ekonomilerin Dışa Açılması ve Sosyal Devlet

Dünya Bankası Bretton Woods kuruluşlarından birisidir. Kalkınma üzerine dünyada başka bir benzeri olmayan ulus üstü bir finansal güç olmasının yansısı, küresel girişim yeteneği ve yayınladığı yüksek kaliteli araştırma raporları ile küresel normlar koyabilen bir konuma yükselmiştir (Küçük, 2020).

Bretton Woods, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden kısa bir süre önce ve sonra düzenlenen savaş zamanı koalisyonunun (Birleşmiş Milletler) konferans serisinin en tanınan ismi ve yeridir. Zira Bretton Woods üzerine düzinelerce makale yazılan konferanstır. Hot Springs (Mayıs ve Haziran 1943'te gıda ve tarımı tartışan konferans) ve Dumbarton Oaks (Ağustos'tan Ekim 1944'e kadar gelecekteki bir uluslararası organizasyonun ana hatlarını çizen toplantılar) ve Savaş sonrası Birleşmiş Milletler sistemini kuran, Birleşmiş Milletler uzmanları dışında neredeyse hiç kimse tarafından tanımlanamayan

San Francisco (Nisan-Haziran 1945) bile kolayca unutulurken buna karşılık, Temmuz 1944'te New Hampshire, Bretton Woods'ta düzenlenen Birleşmiş Milletler Para ve Finans Konferansı, dünyanın bir görünümü olarak hâlâ anında tanınır ve hatırlanır (James, 2019).

Bundan 79 yıl önce 44 ülkeden gelen temsilciler, İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomi için mali düzenlemeler yapmak üzere New Hampshire, Bretton Woods adlı küçük tatil kasabasında bir araya gelmiştir. Toplantılarda Uluslararası Para Fonu'nu, Dünya Bankası'nı ve Dünya Ticaret Örgütü'nün habercisi olan Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşmasını yapılandırmıştır (Ezell, 2011). Nitekim İkinci Dünya Savaşı sonrası merkezinde ulusal devletler olan yeni bir kalkınma anlayışı benimsenmiştir. Kuzey ülkelerinde (özellikle A.B.D) fordist üretim sistemiyle entegre olan orta vasıflı emeğin önemi artarken, montaj hattına bağlı bu hızlı üretim şeklinin sürdürülebilirliği için yeni pazarlara ihtiyaç duyulmuştur. Diğer yandan 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı sonrası yaygınlaşan dışa kapalı ekonomik sistemden Bretton Woods sonrası dışa açık ekonomilere doğru geçiş söz konusu olmuştur (Sweet, 1994).

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Türkiye'nin liberal iktisat politikalarında tüm dünyada olduğu üzere bir kırılma meydana getirmiştir. 1930 yılından itibaren planlı ve devlet eliyle sanayileşme projesi olarak "devletçilik" başlatılmıştır. 1930'lü yıllarda devletin kurduğu Sümerbank ve Etibak desteği ve finansmanı ile birçok fabrika ve işletme açılmıştır. Tekstil, Demir Çelik, kağıt, selüloz ve çimento fabrikalarını bünyesinde kuran Sümerbank aynı zamanda hem banka hem de tekstil alanında Merinos fabrikası ile tanınmış bir kuruluştur. Sümerbank, 1944 yılında işçilere ücretli izin uygulamasına ve aileleriyle barınmaları için işçilere lojman olanakları sağlayan sosyal politika alanında öncü bir kuruluş olmuştur (Koçak, 2012).

İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan yeni ekonomik sistem ithal ikameci politikalara izin veriyordu. Birbirine sıkı sıkı eklemelenmiş ulusal devletlerin "kendi içinde kalkınma" şeklinde bir üçlü politika yürütmüşlerdir. Üçlü politika zincirinin ilk ve en önemli maddesi, ekonomik kalkınmayı, ulusal çerçevede sağlanacak zenginlikleri biriktirme süreci olarak ulusal sermaye birikimini destekleyen bir strateji olarak ele alınmasıdır. Böylelikle, gelişmekte olan ülkeler ithal ikameci sanayileşme politikalarını yürütebilmiştir. İkinci olarak, kalkınmanın devlet gözetiminde ve sosyal ve ekonomik yapıcılarının kararlarını etkileyerek koordinasyon sağlanması şeklinde gerçekleşmesidir. Üçüncü strateji ise kalkınmada birincil olarak tarımsal ve kırsal modernleşmenin sağlanması sonrası sanayileşmenin gerçeğe dönüşeceğine inanılmasıdır. 1945'den 1975'li yıllara kadar süren bu dönemde, piyasa

ekonomisinin işleyişinden kaynaklanan sorunların çözümünde sosyal politikalar ön plana çıkmıştır. Nitekim ilgili dönemde sosyal devlet ilkesi ülkelerin yasalarında yer bulmuştur. Kapitalizm-Komünizm savaşı, kendi kaderini tayin etme hakkı ve özgürlük nosyonu, örgütlü işçi hareketleri, sosyalizmin yükselişi gibi tarihsel olaylar, bir uzlaşma yâda köprü olarak, sosyal devlet ve sosyal politikalarının gelişmesinde etkili olurken, gerçekte ABD hiçbir dönem, sosyal devlete taraf değildi. ABD Anayasası'nı diğerlerinden farklı kılan özellik, ifade özgürlüğü ve din özgürlüğü hakkına federal koruma sağlayarak ülkeyi istisnai kılmasıdır. Diğer bir husus ise, dönemin yaygın devletçilik biçimlerine karşı özel mülkiyet hakkının korunmasıdır. Böylece bireyin kendisinin ve kaynaklarının yönetimini kamunun tasarrufundan çıkarılmıştır. Farklı olarak, İngiliz Anayasası, Magna Carta ve Parlamento Kanunları gibi çeşitli kurucu kanunlar içermektedir. Bu bağlamda liberal enternasyonizm yanlısı iki ABD liderinden Wilson'ın "İlerici Hareket'i" ile F.D.Roosevelt'in "New Deal" programı çeşitli müdahale araçlarıyla bu genelde hukuk yoluyla sosyal adaleti sağlama şeklindeki uygulamalardır ve bir sosyal entegrasyonu içermemektedir. Nisan 1948'de Harry Truman, Amerika Birleşik Devletleri'nin savaş sonrası ekonomik toparlanmayı teşvik etmek için benzeri görülmemiş bir 12 milyar dolar (2022 dolarıyla 151 milyar dolar) harcayacağı Marshall Planını yasalaştırdı. Tarihçiler tipik olarak Marshall Planını (1948-52), ABD dış politikasının baskın ideolojisi haline gelen liberal enternasyonalizmin iki partinin de kucaklaşmasının bir sonucu olarak açıklarlar. II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra iki partinin de üzerinde durduğu liberal enternasyonalist bir fikir birliği yoktu; aslında 1947'ye kadar "liberal enternasyonalistler" yoktu. Mevcut analiz, Planın arkasında birbirine bağlı iki süreci tanımlıyor: yeni bir tür siyasi aktörün, inandırıcı bir şekilde anti-Komünist New Deal liberalinin ortaya çıkışı ve beklenmedik bir Trumancılar koalisyonunun birleşmesi, ABD, bazı durumlarda, misal, sisteme karşı toplumsal hareketlenmeler oluştuğunda yâda sosyal dalgalanmalar arttığında ki bunu çok hızlı ve akılcı analiz ederler, örneğin 1950'li yıllarda Martin Luther King'in o ünlü konuşmasından sonra, yapılan hukuki düzenlemeler, siyah-beyazlar arasındaki tansiyonunun düşmesine neden olmuştur (Young, 2007; Machan, 2010 ; McCourt, D. M.. ve Mudge, S. L. (2022).).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın yeniden inşasına, savaş sonrası Avrupa'nın desteklenmesine, komünizmin yayılmasının önlenmesine ve dünya ticaretinin hızlı bir şekilde başlamasına yardımcı olduğundan, Avrupa Kurtarma Planı (daha çok Marshall Planı olarak bilinir) 1948'de uygulanmaya başlanmıştır. Aynı zamanda Türkiye'nin Uluslararası Yeniden Yapılandırma ve İmar Bankası'na üye olduğu tarihten bir gün sonra ABD Başkanı Harry

Truman Truman'ın Amerikan Kongresindeki 12 Mart 1947'de yaptığı tarihi konuşması bir nevi soğuk savaşın ilanıydı. Zira Truman konuşmasında komünizmin yayılmasının olası tehlikelerini anlatmış, Yunanistan ve Türkiye'ye askeri yardım yapılması gerektiğini komünizmin bu ülkelerden Batı Avrupa, Kuzey Afrika, Orta Doğu ve İran'a yayılmasını önlemek üzere yapılandırıldığını ifade etmiştir. Nitekim modern ABD dış yardım programları, değişen dış politika stratejisini, küresel zorlukları ve ABD'nin yerel önceliklerini yansıtacak şekilde sürekli olarak yenilenmiştir. 1948-1952 yılında Marshall Planı ile bilhassa Batı Avrupa'nın hızla toparlanmasını ve ekonomik iyileştirilmesi sağlanmış oldu. Aynı zamanda savaş sonrası alım gücü sıfırlanan Avrupa, ABD üretimi için sıkıntı oluşturmaktaydı, zira sanayileşmiş ABD'nin üretim hızı frenlenmemeliydi. Avrupa ekonomisinin desteklenmesi ile dünya ticareti hızlı bir şekilde başlarken, ekonomilerin bir daha kapanmamak üzere dışa açılması sağlanmak istenmiştir (Ertem, 2009; Lawson ve Morgenstern, 2020).

Türkiye, yaklaşık 100 milyon \$ civarında dış ticaret fazlası verirken savaş sonrası 1946 yılında yaklaşık 245 milyon dolarlık altın ve döviz stokuna sahiptir. Ancak, savaş sonrası hiçbir ekonomik mantığa dayanmadığı halde, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, yoğun bir dış yardım arama çabasına girmiştir. 1947 yılında Amerikalı yetkililerin basında çeşitli açıklamalar yaparak, Türkiye'nin endüstri, ekonomi ve ziraat alanlarında iyi bir noktada olduğunu, ilaveten altın ve yabancı döviz rezervi bakımından da güçlü bir konumda olduğunu ifade etmişlerdir. Diğer yandan aynı zamanlarda Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak T.B.M.M bir açıklama yapmış ve Türk parası değeri yüzde altmış olan 170 milyon değerinde altın rezervimiz olduğunu söylemiştir. Nitekim Türkiye'nin gerek nüfus başına düşen üretim miktarı gerekse ulusal geliri savaş yılları ile kıyaslandığında artmış, dış ticareti ise iyi bir noktaya gelmiştir. Zira, Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrası ivedili bir dış borca ihtiyaç duymazken, eldeki altın rezervleri bir Sovyet tehdidine karşı kullanılmak istenmemiş, aynı şekilde ABD-Türkiye yakınlaşmasının bir koşulu olarak da yeni ekonomik sisteme uyum gösterilmek istenmiştir (Malkoç, 2012).

Aynı zamanda Türkiye, savaş sonrasında gerek CHP içindeki sağ kanadın devletçilik politikalarını benimsememesi gerekse Sovyetlerin Türkiye'ye sözlü notaları, ABD ile yakınlaşmaya neden olmuştur. Böylelikle Türkiye, Dünya Bankası ve IMF'ye üyelik ve Truman Doktrinin ilanı sonrası 1949'da İsrail devletini tanıyarak, Nato'ya üye olmak istemiştir. Tarihçi Prof. Dr. Şemsettin Günaltay döneminde ise, Türkiye'nin ulusal kalkınma planları tamamıyla rafa kaldırılarak, Dünya Bankası'ndan bir kurul çağrılmasına karar verilmiştir. Türkiye ekonomisini, sanayisini, eğitim düzeyini, alt yapısını,

yönetim yapısını, tarımını ve diğer tüm konuları incelemek ve kalkınma raporu hazırlamak üzere Dünya Bankası Türkiye'ye çağırılmıştır. Ancak Bu kurul seçimlerden sonra 1950 yılının ortalarında Türkiye'ye gelmiştir (Albayrak, 2014) .

Sonuç

Dünya Bankası (resmi olarak, Uluslararası Yeniden Yapılanma ve İmar Bankası veya IBRD), 1944'te Bretton Woods Konferansı'nda, İkinci Dünya Savaşı'nın harap ettiği ekonomileri istikrara kavuşturmak ve yeniden inşa etmek için kurulmuştur. 12 Mart 1947 tarihinde ABD başkanı Harry Truman'ın ilan ettiği Truman Doktrini, Sovyetlere karşı özgür halkların direnişlerinin desteklenmesini ilan ederken, Truman Doktrininin açıklamasından yaklaşık iki buçuk ay sonra ABD Marshall Planını açıklayacak ve umutsuzluktan ve politik karışıklıklardan kaçınmak, özgür kurumları desteklemek ve Avrupa ekonomisini restore etmek için kalkınma yardımı yapılacağını beyan etmiştir. Böylece Yeniden Yapılandırma ve İmar Bankası (daha sonra Dünya Bankası adını alır) gelişmekte olan ülkelere odaklanmıştır. Marshall Planı ile Avrupa hızlı bir şekilde tekrar ekonomik olarak istikrara kavuşurken, aynı zamanda ABD ile ekonomik ilişkileri bağımlılık derecesinde gelişmiş ve İkinci Dünya Savaşı sonrası iyiden iyiye Avrupa'yı saran komünizm tehlikesi geçmiştir. Diğer yandan genç Türkiye Cumhuriyeti yaşadığı tarihi tecrübeler ışığında gelişmiş sanayilere ulaşmanın yolu olarak geçmişte bu ülkelerinde uyguladığı planlama ve kamu desteği ile sanayinin oluşturulması için devletçilik adı altında bir politika yürütmektedir. 1929 Ekonomik Bunalımı sonrası liberal ekonomiye olan inancın azaldığı ve tüm dünyada ekonomilerin içe kapandığı dönemde dünya ekonomisine paralel olarak uygulanmaya başlayan devletçilik politikaları ile Türkiye, kısa sürede büyük bir atılım göstermiş, Etibank, yeraltı kaynaklarının işlenmesi krom, bor fabrikalarının kurulması Sümerbank ise Türk sanayisini temsil eden pek çok fabrikanın kurulması ve bu işletmelerde sosyal hakların yaygınlaşmasında öncü rol oynamıştır. Ancak ABD'nin 1941 yılında kabul ettiği ve dış siyaset politikasını yönlendirme aracı olarak kullandığı Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması, pek çok ülkeyi kendine çekmek ve siyasi-ekonomik ilişkiler kurmak üzere kullanılmıştır. Suudi Arabistan, Çin, Türkiye, Meksika gibi birçok ülkenin faydalandığı Anlaşma, Türkiye için bir kırılma süreci ile yerli uçak sanayiindeki ilerlemelerin devletin alımlarının azalması nedeniyle gerilemesine neden olmuştur. Zira ABD uçak başta olmak üzere pek çok silah ve mühimmat göndermiştir ve düşük faizle geri ödeme talep etmiş daha sonra diğer birçok ülke gibi Türkiye'nin de kalan borçlarını silmiştir. ABD ve İngiltere savaş döneminde Türkiye'yi baskılamış, Almanya'ya krom satışı nedeniyle tarafsızlığının

bozulacağı ve Milletler Cemiyeti'nden çıkarılacağını bildirmişlerdir. Oysaki ABD savaş ekonomisiyle daha fazla zenginleşmiş bir ülkedir. Diğer yandan Sovyetler Birliği, Stalingrad muharebesini kazanınca, Türkiye'nin Almanya yanında savaşa gireceği kuşkusundan kurtulmuş, bir an önce Almanlara karşı Balkan cephesinde kendisine yardım etmesini yoksa savaş sonrası kurulacak olan Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na katılmayı hak etmeyeceğini söylemiştir. Bir yandan Sovyetlerin Türkiye'yi kendi tarafına çekme çabaları, diğer yandan ABD önderliğinde kurulan yenedünya düzeninin daha cazip gelmesi Türkiye'yi bir yol ayırımına getirmiştir. Böylece, Türkiye Cumhuriyeti devleti, 1944 yılındaki Bretton Woods Konferansı'na ve 1945 yılındaki San Francisco Konferansı'na katılımı ile Batı bloğunda kendine yer bulmak üzere harekete geçmiştir. İsmet İnönü, karma ekonomi yönünde sinyaller vermiş, ABD'den Türk Büyükelçi Münir Erteğün'ün cenazesini getiren ABD'li Missouri savaş gemisinin heyecan ve coşkusuyla karşılanmış, ABD'den kredi alabilmek ve piyasa ekonomisine geçiş yapmak üzere ilk devalüasyon yapılmış, 1946 seçimleri DP'nin yükselişi ile devletçilik politikasının yüksek perdeden eleştirilmesi karşısında, 1946 İvedili Kalkınma Planı'nın ABD'nin önerisi ile Turkish Recovery Plan (Vaner Planı) olarak tarımsal ürünlerin ihracatı yönelimli tekrar düzenlenmesi, 1946 yılı Cemiyetler Kanundaki sınıf temelli sendikacılık politikasındaki değişiklik ve ılımlı sendikacılığa geçiş, tüm bu gelişmeler Dünya Bankası'na üyelik sürecinde genç Türkiye Cumhuriyeti'nin politika değişiklikleridir.

Kaynakça

- Akgün, S. K. (2015). Amerikan Kaynaklarından Kurtuluş Savaşı Başında Ermenilerle İlgili Gelişmeler. *Ermeni Araştırmaları*, (50), 13-86. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erma/issue/43016/520831>
- Alacevich, M. (2009). *The Political Economy of the World Bank: The Early Years*. Stanford: Stanford University Press, USA.
- Albayrak, M. (2014). Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin İlk On Yılı. *Ankara Barosu Dergisi*, 295-312
- Amaral, A.A.N., Frantz, A.H., Rauber, B.V., da Silva, LAD, Domenico, M. Crisis Response Window: Funds Allocation For Economically Disruptive Crises. In Ufrgsmun UFRGS Model United Nations ISSN 2318-3195 (7), 374-421.
- Ataç, K.K. (2017). 2. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Tehdidi ve Türkiye (1945-1946). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (25), 182-212.
- Bilgin, M.S. ve Morewood, S. (2004). Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47. *Middle Eastern Studies*, 40(2), 24-57. <http://www.jstor.org/stable/4289898>
- Bocutoğlu, E. ve Dinçaslan, M. (2014). 1925-1950 Döneminde Türk Havacılık Endüstrisi ve İkinci Dünya Savaşı Sonrası Konjonktürün Türk Havacılık Endüstrisine Etkileri. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (7), Trabzon
- Dokuyan, S. (2013). İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(18), 119-135.
- Dorn, C. and Ghodsee, K. (2012). The Cold War Politicization of Literacy: Communism, UNESCO, and the World Bank Author. *Diplomatic History*, 36(2), 373-398 Published by: Oxford University Press.
- Ertem, B. (2009). Türkiye ve ABD ilişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 377-397, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/baunsobed/issue/50238/647982>
- Ezell S., A Bretton Woods for Innovation, *World Policy Journal*, 28(3), 17-2, The MIT Press and the World Policy Institute. – Режим доступа : <http://www.jstor.org/stable/41479282>.
- Gause, F.G.(2010). The U.S. and the Persian Gulf. *Great Decisions Publication*, 79-92
- Gilbert, C. Powell, AThed Vines, D. (1999). Positioning the World Bank *The Economic Journal*, 109(459), Features, F598-F633.

- Güler, Y. (2004). I. Dünya Harbi Sonrası Türk–Amerikan İlişkileri 1945-1950. *Abi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5 (2) , 209-224. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefad/issue/57226/808295>
- Duncan Holtom, D. (2005) Reconsidering the power of the IFIs: Tanzania & the world bank, 1978-1985, *Review of African Political Economy*, 32:106, 549-568, DOI: 10.1080/03056240500467054
- Herring, G. C. (1969). Lend-Lease to Russia and the Origins of the Cold War, 1944-1945. *The Journal of American History*, 56(1), 93–114. <https://doi.org/10.2307/1902065>
- IMF Working Paper Strategy, Policy, and Review Department Classifications of Countries Based on Their Level of Development: How it is Done and How it Could be Done Prepared by Lynge Nielsen I Authorized for distribution by Catherine Pattillo February 2011
- James, H. (2019). “Chapter 12. The Multiple Contexts of Bretton Woods”. *The Bretton Woods Agreements: Together with Scholarly Commentaries and Essential Historical Documents*, edited by Naomi Lamoreaux and Ian Shapiro, New Haven: Yale University Press, 2019, pp. 254-272. <https://doi.org/10.12987/9780300245578-013>
- Kabir, M. A. (2020). Foreign Aid Effectiveness: Evidence from Panel Data Analysis. *Global Journal of Emerging Market Economies*, 12(3), 283–302. <https://doi.org/10.1177/0974910120961570>
- Kaynar, İ.S. ve Kaynar, A.K. (2018). *Abd-Türkiye İlişkilerinin Gelişiminde “Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması*. Current Debates In International Relations & Law Kitabı içinde. (Ö.K.Küçüksolak ve A.M.Yıldız, Ed.) 109-120.
- Koçak, H. (2012). Paşabahçe Şişe-Cam’ın İlk Yılları: “Milli Fabrika Rejimi” *Çalışma ve Toplum*, 2 (33) , 15-48, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ct/issue/71798/1155210>
- Küçük, Ö. (2020). Dünya Bankası ile Yeni Bir Sosyal Politika Öznesi Olarak Beşeri Sermaye. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19 (2) , 475-498. DOI: 10.21547/jss.686386
- Küçük, Ö.(2021). Dünya Bankası Ve Çin’in Karşılıklı Faydaya Dayalı İşbirliği: Yenilik Önyargısının Üstesinden Gelmek. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 20-45.
- Lawson, M.L. ve Morgenstern, E.M. (2020). Foreign Assistance: An Introduction to U.S. Programs and Policy. CRS Report, Foreign Aid: An Introduction to U.S. Programs and Policy (CBD.int)
- Macekura, S. (2021). The Point Four Program and U.S. International Development Policy. *Political Science Quarterly*, 128 (1), 127-160.
- Machan, T. R. (2010). The Right to Freedom of Speech, Worship, and Private Property. *Geopolitics, History, and International Relations*, 2(2), 91–99. <https://www.jstor.org/stable/26804353>

- Madadi, H. (1970). United States Involvement in Middle East Politics. *Third Quarter*, 23(3), Third Quarter, 293-303
- Malkoç, E. (2012). Türk Basınında Truman Doktrini ve Türkiye'ye Amerikan Yardımları (1947-1950) . *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 0 (9) , 89-127, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuydta/issue/947/10681>
- McCourt, D. M., & Mudge, S. L. (2022). Anything but Inevitable: How the Marshall Plan Became Possible. *Politics & Society*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/00323292221094084>
- Naudé, W. (2010). Entrepreneurship, Developing Countries, and Development Economics. *New Approaches and Insights*, 34(1), 1-12.
- Onis, Ziya and Senses, Fikret, Global Dynamics, Domestic Coalitions and a Reactive State: Major Policy Shifts in Post-War Turkish Economic Development (October 2007). *METU Economic Research Center Working Paper* No. 20636, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1019997> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1019997>
- Öztoprak, İ. (2000). İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Siyasi Yönü. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XVI(), 153-192.
- Şatıroğlu, A. (2012). San Francisco Konferansı Sonrası Dünyada Türkiye'nin Yer Arayışı. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3 (12) , 23-40. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuosyoloji/issue/522/4928>
- Roaf, J., Atoyan, R., Joshi, B., Krogulski, K. and an IMF Staff Team (2014). 25 Years of Transition Post-Communist Europe and the IMF. *Regional Economic Issues Special Report*, – Washington, D.C.: International Monetary Fund.
- Roberts, G. (2011). Moscow's Cold War on the Periphery: Soviet Policy in Greece, Iran, and Turkey, 1943—8. *Journal of Contemporary History*, 46(1), 58–81. <https://doi.org/10.1177/0022009410383292>
- Sancaktar, C. & Sancaktar, C. (2012). Türkiye'de Çok Partili Rekabetçi Siyasetin Doğuşu: Siyasal Değişimin İç Ve Dış Dinamikleri. *Bilge Strateji*, 4 (7) , 31-64. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/bs/issue/3803/51012>
- Shakya, M. (2011). The World Bank and Private Sector Development: Is “Doing Business” an Extension of the Structural Adjustment Programme or a Departure? *St Antony's International Review*, 7(1), 30-47.
- Soland, P. (2019). The miracle (and mirage) of Mexican flight: Aviation development in Mexico, during and after the Second World War. *The Journal of Transport History*, 40(1), 25–43. <https://doi.org/10.1177/0022526618823931>
- Sweet, S.A. (1994). Work and power in post-Fordist production: A case study of four machine shops. University of New Hampshire the University of New Hampshire Scholars' Repository. Doctoral Dissertation.

- Tekeli, İ. ve İlkin, S.(1974). Savaş sonrası ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı. Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayını. Ankara.
- Temizer, A. & Özkan, M. (2013). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Ticaretinin Siyasi Ve Ekonomik Sonuçları. *Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları)* , 3 (4) , 1-17. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/ohsc/issue/11013/131735>
- Tomohisa Hattori. (2001). Reconceptualizing Foreign Aid. *Review of International Political Economy*, 8(4), 633–660. <http://www.jstor.org/stable/4177404>
- Toussaint, E. (April 9, 2020). World Bank and IMF support dictatorships. Series: 1944-2020, 76 years of interference from the World Bank and the IMF (Part 10) <https://www.cadtm.org/World-Bank-and-IMF-support-to-dictatorships>, Erişim: 01.10.2021
- Tuna, S.(2007). Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946. Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(13), 86-121.
- Yalçın, O. (2013). İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Tehditi Karşısında Kalan Türkiye'nin Batı ile İşbirliği Yapma Süreci, *Turkish Studies*. 8(5), 919-958.
- Young, E. A. (2007). The Constitution outside the Constitution. *The Yale Law Journal*, 117(3), 408–473. <https://doi.org/10.2307/20455798>
- Yasmin, B. (2005). Foreign Capital Inflows and Growth in Pakistan: A Simultaneous Equation Model. *South Asia Economic Journal*, 6(2), 207–219. <https://doi.org/10.1177/139156140500600203>
- Yavuz, E. (2016). Siyasi Mücadele Ekseninde Erzincan'da Faaliyet Gösteren Dernekler (1941-1960) . Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9 (2) , 105-124. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erzisosbil/issue/26738/281588>
- Yılmaz, Ş. (2006). Challenging the Stereotypes: Turkish-American Relations in the Inter-War Era. *Middle Eastern Studies*, 42(2), 223–237. <http://www.jstor.org/stable/4284443>